

השיעור השבועי

גליון מספר 358

הרב המקדים: הגאון רבי ראובן אלבו שליט"א
ראש מוסדות 'אור החיים' וחבר מועצת חכמי התורה

השיעור נמסר בכל מוצאי שבת בבית היזדים ומשודר דרך הליוון והרדיו ובקוויים רבים. מיסודו של מרן רבינו עובדיה יוסף זצ"ל

כתב ועורך השיעור:
הרב דכיר פריץ שליט"א

ר"ת	יציאה	כניסה	ידועים
20:44	19:53	19:03	חל אביב
20:41	19:51	19:01	חיעה
20:43	19:53	19:03	באר שבט
20:41	19:52	19:02	

עקב | כ"ג אב תשפ"ב

הלכות ברכות השבח

ברכה ללא שם ומלכות אינה ברכה. ברכה על ברכים ורעמים. תפלת הדרך. לא אומרים "אף על פי שיצא מוציא" בברכות השבח. ברכת המפיל, וברכתה לאחר הצות. פשט וקבלה. ברכה על בית הקברות. דין אונן

להפצת עלונים באזור מגוריך
התקשר: 0506-730-831

ברכה בשם ומלכות

א. בגמרא ברכות (יב"ע"א מ"ב) מבואר, שבכל ברכה צריך להזכיר שם ומלכות "ברוך אתה ה', אלוקינו מלך העולם", וכל ברכה שאין בה שם ומלכות אינה ברכה. וכן נפסק בשלחן ערוך (סימן ריד). על פי זה כתבו התוספות והמרדכי (ברכות נד). שכל הברכות המוזכרות בפרק הרואה, כגון הברכות על הרואה הרים וגבעות, או את הים הגדול, או את הקוף, על כולם מברך בשם ומלכות. ולפי זה יש להעיר על כמה דברים שהעולם אינו נוהג לברך עליהם, או שלא מברכים עליהם בשם ומלכות, ולא מובן מדוע, ואילו בדברים שיש בהם ספקות במציאות או בהלכה, אפשר להבין שאומרים ספק ברכות להקל, כי מפחדים מברכה לבטלה, אבל יש דברים המפורשים בגמרא ובראשונים ובשלחן ערוך שמברכים עליהם, ומשום מה יש שאינם מברכים אותן, ומהן תפלת הדרך, וכן ברכות על ראיית ברכים ורעמים, קשת, ובית הקברות, וכן ברכת המפיל. ונרחיב.

ברכים ורעמים

ב. לגבי ברכת הברכים והרעמים, במשנה (ברכות נד). אמרו שעל הברכים והרעמים מברך "שכוחו וגבורתו מלא עולם", וכתבו התוספות (שם ד"ה הרואה) בשם רבינו שמעיה, שכל הברכות שזכרו בפרק הרואה, ובכללם ברכת שכוחו וגבורתו מלא עולם, צריך לאומרן בשם ומלכות, ושכן כתב רבינו שמשון מקוצי על פי הירושלמי (פ"ט ה"א), ושכן היה נוהג רבינו יצחק בר שמואל לברך ברכה זו בשם ומלכות. ולעניין נוסח הברכה, הרמב"ם (פ"י מהלכות ברכות ה"ד) כתב לברך "שכוחו וגבורתו מלא עולם" ואם ירצה יברך "עושה מעשה בראשית", כי היתה לפניו גרסה אחרת. וכיוצא בזה כתב הטור (ס' רנו). וכן פסק מרן השלחן ערוך (שם ס"א): על הברכים והרעמים, אומר "ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם עושה מעשה בראשית", ואם ירצה יאמר "ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם שכחו וגבורתו מלא עולם". להלכה אם היתה שהות בין הברק לבין הרעם, מברך שתי ברכות, על הברק מברך "עושה מעשה בראשית", ועל הרעם מברך "שכוחו וגבורתו מלא עולם", ואם הברק והרעם היו תכופים זה לזה, יברך רק ברכה אחת שהיא "עושה מעשה בראשית".

מנהג שאין לו יסוד

ג. רבינו יוסף חיים כתב בספרו בן איש חי (ש"ר פרישת עקב סעיף טז) שמן הדין צריך לברך על הברכים והרעמים בשם ומלכות, אך בעירו בגדאד נהגו לברך בלי

להחזיר עטרה ליושנה

ד. היום ברוך ה' נשתנה המנהג לטובה, וכולם מברכים על הברכים והרעמים בשם ומלכות, ומי שלא מברך שידע שצריכים להחזיר עטרה ליושנה ולא לאבד ברכה שהובאה בגמרא ובפוסקים. ואמנם הבן איש חי היה גדול הדור, לא צריך לשבח את השמש, אבל היו דברים שמרן חלק עליו כדרכה של תורה, וכמו שחלקו רבי יוחנן וריש לקיש, אביי ורבה, רבנו תם ור"י, ושינה את המנהג למעילותא. אני זוכר בשנת תש"ל - לפני 52 שנה - מרן זצ"ל כיהן כרב ראשי לתל אביב, והיה מוסר שיעורים פעמיים בשבוע בישיבת "תורה והוראה" בתל אביב, וכן בכל ליל שישי היה מוסר שם שיעור לאברכים בהלכות טהרת המשפחה, כי כל מגמתו ברבנות היתה להגדיל תורה ולהאדירה, ואכן בחמש שנים שהיה בתל אביב עשה שם מהפכה. פעם באמצע שיעור היו ברכים

את בעלי התשובה לבני תורה מושלמים, עם ההשקפות, ההנהגה, הלבוש, דרך הלימוד, לומדים אליבא דהלכתא, ומתבטלים לתורה ולגדולי הדור. אשריו ואשרי חלקו. יהי רצון שימשיך לעשות עוד כהנה וכהנה, ירחיב גבולו בתלמידים, מתוך בריאות איתנה ואריכות ימים ושנים. אמן.

השיעור מוקדש לעילוי נשמות האמא הרבנית מרגלית בת זכיה ע"ה, שהשבוע ימלאו עשרים ושמונה שנים לפטירתה.

¹ מדברי הגאון רבי ראובן אלבו שליט"א: ברוך הבא בשם ה', לכבוד מרן הגאון הראשון לציון שליט"א, שכאשר אנחנו רואים אותו, אנחנו מקבלים השראה ונזכרים במעמד של מורנו ורבנו וזכר צדיק וקדוש לברכה, וזה מנחם אותנו, נחמו נחמו עמי". יהי רצון שכבוד מרן שליט"א אשר ספריו כקילורין לעינינו, יגדיל תורתו ויאדיר.
דברי מרן שליט"א: חזק וברוך לכבוד הגאון הגדול רבי ראובן אלבו שליט"א, גדול תלמידיו של מרן זצ"ל, ראש ישיבת "אור החיים". אמרת כמה פעמים, הרב הופך

”אף על פי שיצא מוציא” בברכות השבח

ט. מי שנסע באוטובוס ולא הספיק לברך תפלת הדרך עד שנרדם, וכשהתעורר אשתו אומרת לו: כשישנת כבר בירכו תפלת הדרך. והוא לא יודע תפלת הדרך בעל פה, ובפרט אחרי ששמע בשיעור שיש פרטי דינים בנוסח הברכה הוא מפתח לברך מהזיכרון, ומבקש ממישהו שיכוין להוציא ידיו חובה. אומר לו אותו אחד: אבל כבר בירכתי! והוא משיב: וכי אתה לא יודע גמרא בראש השנה (טו). אף על פי שיצא מוציא?³ ישיב לו: וכי לא ראתה מה שכתב המאירי (שש)?! המאירי כותב שרק בברכות המצוות אומרים אף על פי שיצא מוציא, אבל ”ברכות תפלה וברכות שבח והודאה, כולן הודאה וריצוי הן, ומתוך כך אף על פי שהן חובה אין אדם מוציא את חברו מהן”. ואם אין בהן דין שומע כעונה, כל שכן שאין בהם דין אף על פי שיצא מוציא. היה חכם אחד ע”ה שפירש את דברי המאירי שדיבר רק לענין ברכות קריאת שמע שהן דרך שבח ובקשה. אבל במחילה מכבודו, המאירי במפורש כלל את כל ברכות התפלה והשבח וההודאה, ואיך אפשר לשבח את דבריו?! ואמנם הריטב”א (שם) חולק על המאירי, אך מכל מקום כשיש מחלוקת ראשונים בהלכות ברכות, אומרים ספק ברכות להקל, ולכן מרן פסק ביביע אומר (ח”ט תאו”ח סימן ג אות ב), שכל ברכות השבח לא אומרים בהן אף על פי שיצא מוציא. ועל כן מי שהגיע לבית הקברות ואינו יודע בעל פה ברכת ”אשר יצר אתכם בדין”, וחברו כבר בירך, אינו יכול לבקש ממנו שיצא ידיו חובה, כי זו ברכת השבח.

ברכת המפיל

י. לגבי ברכת המפיל, יש שאינם מברכים אותה בשם ומלכות, לא לפני חצות ולא אחרי חצות, אבל האמת שעל פי הדין צריכים לברך אותה בשם ומלכות, וזו גמרא מפורשת בברכות (טו), שהנכנס לישון על מיטתו אומר ברוך המפיל חבלי שינה וכו', וכבר הזכרנו שכל הברכות המוזכרות בפרק הרואה יש לברכן בשם ומלכות. ואכן הראשונים העתיקו את ברכת המפיל בשם ומלכות, מהם הרמב”ם (פ”א מהלכות תפלה ה”א), הארחות חיים (הלכות ק”ש שעל המטה סעיף א), הכל בו (סימן כט), הרא”ה - רבינו אהרן הלוי - בספר פקודת הלויים, והמאירי (ברכות טו), האבודרהם (דף יא ע”ג) ועוד. וכן פסק מרן השלחן ערוך (סימן רלט סעיף א). וגם הנשים חייבות בברכה זו, ואינה נחשבת מצוה שהזמן גרמא, כי מה שאינה נוהגת ביום הוא מפני שנתקנה על טבעו של עולם, לא איברי ליליא אלא לשינה (עירובין טו), וכמו שכתב כיוצא בזה הטורי אבן (מגילה כ:). לכן כל אחד ישם לאשתו סידור או ברכון ליד המיטה, שתדע את נוסח הברכה.

למה אין מברכים ”לישן בסוכה”

יא. התוספות (ברכות יא) שאלו, ואם תאמר מפני מה אנחנו מברכים על אכילה בסוכה ”לישב בסוכה”, ולא מברכים על שינה בסוכה ”לישן בסוכה”, והלא שינה חמורה מאכילה, שאכילת עראי - עד כביצה פת (סוכה כו) - מוחזק לסוכה מותרת, ושינת עראי - עד שיעור מהלך מאה אמה (שם) - אסורה. ויש לומר שחוששים שמא לא ירדם, יהרהר כמה דפים צריך להשלים או יחשוב בלימוד וכמו שראינו אצל מרן זצ”ל שאחר שהלך לישון כעבור כמה דקות חזר ללמוד ואמר: אני לא מצליח להירדם, ונמצא שבירך ברכה לבטלה. כל המפרשים שואלים, מה זה שונה מברכת המפיל שמברכים בשם ומלכות ולא חוששים שמא לא ירדם? ומיישבים, שברכת המפיל חבלי שינה היא ברכת הודאה על טבע השינה שהטבע הקדוש ברוך הוא לקיום האדם, שאי אפשר שלא יישן שלשה ימים⁴ (שבועות כה), ועל כל פנים תתקיים ברכתו תוך שלשה ימים, אבל ברכת ”לישן בסוכה” שמא יהיה מצטער שפטור מן הסוכה, ונמצאת ברכתו

ורעמים, וקם אברך חשוב אחד - היום הוא תלמיד חכם מפורסם - ובירך ”ברוך אתה ה', אלוקינו מלך העולם, שכוחו וגבורתו מלא עולם”. והרב שמח על זה. ומה שנעמד עשה כפי הדין שברכות השבח לכתחילה יש לברכן בעמידה, וכמו לגבי ברכת הלבנה, שבגמרא (סנהדרין מב) אמר אביי הלכך נימרינהו מעומד. כלומר אחר שלמדנו שברכת הלבנה היא קבלת פני השכינה ואינה ברכת הנהנין, יש לברכה מעומד כדין ברכות השבח.

נוסח תפלת הדרך

ה. לגבי תפלת הדרך, בגמרא בברכות (טו) מבואר, שכל היוצא לדרך צריך להתפלל תפלת הדרך, ולחתום בשם ומלכות ”ברוך אתה ה' שומע תפלה”. ויש שנוסעים מעיר לעיר, או טסים לחוץ לארץ, ומעולם לא בירכו ברכה זו, ולא מובן מדוע. היו סידורים - של מנצור ובקאל - שמחקו מהם את הנוסח ”ותסמכנו לשלום” המובא בגמרא, והוסיפו ”כי אל שומע תפלה ותחנן אתה” שאינו בגמרא, וכנראה עשו כן מפני שצריך להוסיף מעין החתימה סמוך לחתימה. ומרן זצ”ל לא מצא חן בעיניו והיה מעיר על זה, ”לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו”. בשנת תשמ”ז כשהוצאנו לאור את הסידור ”חזון עובדיה” - עוד מצעירותנו חשבנו שיבוא יום ונוציא סידור על פי פסקי מרן זצ”ל, וב”ה העתיקו מאיתנו סידורים נוספים ”יחיה דעת” ועוד, למה לא, יגדיל תורה ויאדיר - מרן אמר לנו להעתיק את נוסח תפלת הדרך מילה במילה מהגמרא, כי אין לנו להתחכם על הראשונים. ולכן לכל אחד יהיה ברכב סידור או ברכון, ויאמר ממנו את הנוסח הנכון של תפלת הדרך.

דין גמור

ו. הנוסע מעיר לעיר כשיעור מהלך פרסה - במשך שעה וחומש שהן שבעים ושתיים דקות, מברך תפלת הדרך בשם ומלכות, וכך מבואר בדברי הרי”ף והרא”ש (שם) ועוד ראשונים. אמנם הרמב”ם לא הביא את דין תפלת הדרך, ואולי אותם מיעוט שלא מקפידים לברך סמכו עליו, ורק בהלכות ברכות (פרק י הלכה כה) כתב שאם יצא בשלום מהכרך, אומר, כשם שהוצאתני לשלום כך תוליכני לשלום ותצעדיני לשלום, ותסמכני לשלום וכו'. וכבר תמה מרן בבית יוסף (סימן ק) למה הרמב”ם לא הביא את תפלת הדרך כדין גמור, שלא הזכיר בה חתימה, ולא כתב שיש לברכה כשיצא לדרך ארוכה יותר משיעור פרסה. וכן העיר הרב אפשטיין בערוך השלחן (שם אות ט).

הלוך חזור

ז. גם הנוסע מירושלים לתל אביב וכדומה, ונוסע בבוקר וחוזר לעת ערב, כגון שהוא ראש ישיבה, או עובד לפרנסתו, ובצירוף הנסיעה הלוך וחוזר יש מעל שבעים ושתיים דקות, מברך תפלת הדרך בשם ומלכות, ואפילו נח בצהריים, אין זה נחשב הפסק. ויברך ביציאה מהעיר, לא ברמזורים ליד מוסד הרב קוק, אלא לאחר שעבר את הכביש שרואים ממנו את בית הקברות. ואם שכח לברך ונזכר באמצע בדרך, אם נשאר לפני מהלך שבעים ושתיים דקות, אפילו בצירוף הדרך חוזר שבאותו יום, יאמר תפלת הדרך בשם ומלכות, ואם לאו לא יברך².

זיכוי הרבים בתפלת הדרך

ח. הנוסע באוטובוס ציבורי מעיר לעיר, כדאי שיעמוד ליד הרמקול ויברך תפלת הדרך, ויאמר לנוסעים: אני מכוין להוציא אתכם ידי חובה. ולהלכה הם יכולים לצאת ממנו ידי חובה למרות ששומעים את קולו דרך הרמקול, וכמו שביארנו כאן בשיעורים (השיעור השבועי תרומה תשפ”א אות יג) לגבי קריאת המגילה. ואם ירצו יאמרו כל אחד לעצמו.

² יש נוהגים לפני תפלת הדרך לברך על סוכריה ”שהכל נהיה בדברך”, למצוץ ממנה מעט, ומיד לברך תפלת הדרך, משום שהיא ברכה שאינה פותחת בברוך, וסומכים לה ברכה אחרת, אבל אין זה מעבב.

יש אחד שכתב שהמברך על סוכריה צריך למצוץ אותה הרבה עד שחלק ממנה ימחה ויבלע בגופו, ורק אז מותר לו לדבר. אינני יודע לדבריו כמה דקות יצטרך להמתין, אבל להלכה זה לא נכון, אלא מספיק לחכות עד שטעם הסוכר יעבור לרוק, ואחר שבלע מהרוק נחשב שהברכה חלה על האכילה ויכול לדבר. וכמו שאנחנו מברכים על מסטיק שיש בו טעם, כי נחשב שיש בו הנאת מעיו, שהרי הוא טועם בו טעם מנטה או טעם קינמון וכדומה, וכמו שכתב הבית יוסף (סימן ק) שהברכה תלויה בהנאת מעיו. אבל מסטיק משוחזר שהוא כבר לעוס, לא מברכים עליו. ורואים שאם בלע רוק עם טעם, מברכים על זה. ואם שמע קדיש וקדושה, אין להחמיר ולהמתין לבליעת הרוק, אלא די בכך שהרגיש את הטעם בחיך בכדי לענות.

³ כגון מי שיש לו שכנה אלמנה או שכן חולה, ואחר שעשה קידוש או הבדלה לבני ביתו רוצה לקדש או להבדיל גם לשכנו, יכול להוציא ידי חובה. ואמנם בשלחן ערוך (סימן רעג סעיף ד) מבואר שדין אף על פי שיצא מוציא נאמר להוציא את מי שאינו בקי ולא את הבקי, אבל מעיקר הדין זה לא מעבב, כי המנהג כדעת רוב הראשונים שניתן להוציא גם את הבקי.

⁴ אני זוכר לפני שנים רבות בשנת תשל”ד, היתה מלחמת יום הכיפורים, ובאותה תקופה מרן כיהן כרב ראשי לישראל, ובאחד מימי חול המועד סוכות, הגיעו כמה חיילים לבית כנסת אהל מועד בתל אביב, היתה להם הפסקה, ובאו למרן - בשנתיים הראשונות לכהונתו כרב ראשי לישראל עדיין התגורר בתל אביב - ותארו לו את הקרבות בתעלת סואץ ואת ההרוגים, דברים נוראים. אחד מהם אמר לו: הרב, כבר כמה ימים אני לא מצליח לישון, כל הזמן שומעים גפגפים... לאחר שהלכו שאלתי את מרן: איך יתכן שהוא לא ישן, הלא בגמרא מבואר שאי אפשר שלא לישון שלשה ימים. ומרן השיב לי, הוא לא התכוין שלא נרדם בכלל,

לבטלה. ועוד שברכת המפיל היא ברכת השבח וההודאה על מנהגו של עולם, ובכל העולם בודאי שאנשים ישנים, אבל ברכת "לישן בסוכה" שהיא ברכת המצוה, אם לא יישן נמצאת ברכתו לבטלה.

"עובר לעשייתן" בברכות השבח

יב. אמרו בירושלמי (ברכות פ"ט ה"ב), היה יושב בבית הכסא ושמע קול רעמים, אם יכול לצאת ולברך עליהם בתוך כדי דיבור יצא - וינקה ידיו במידי דמוני ויברך - ואם לאו אל יצא. וכן פסק מרן בשלחן ערוך (סימן רכו"ג). וכתבו הרמב"ן והריטב"א והר"ן (פסחים ז'): על פי דברי הירושלמי, שאין לברך על הרעמים אחר שיעור כדי דיבור. ואין זה סותר לגמרי מה שכתבו הרמב"ן והר"ן (שם) והרא"ש (פרק הרואה ס"ב) שבברכות השבח אין צורך להקפיד שיהיו עובר לעשייתן, כי בירושלמי מדובר שאם לא יברך תוך כדי דיבור לא יהיה ניכר על מה משבח ומברך.

חדר יחוד

יג. אנחנו הספרדים לא עושים חדר יחוד, וכמו שכתבו הכנסת הגדולה (בשיירי או"ח סי' שלט סק"י) והשער המלך (בפ"י מה' אישות, קונט' חופת חתנים סוף סעיף ט) והנהר פקוד (דט"ז ע"ב), וכך הנהיגו גדולי הדור בישיבת פורת יוסף, ראש הישיבה חכם עזרא עטיה, חכם יהודה צדקה, חכם בן ציון אבא שאול, מרן זצ"ל. אם יבוא ראש ישיבה אשכנזי או מושכנזי ויקשה, איך אתם לא עושים חדר יחוד, והלא צריך שיהיה 'עובר לעשייתו'?!... אבל אינו יודע מה שכתבו הראשונים שבברכות השבח לא צריך 'עובר לעשייתו', ואילו לדבריו מדוע בחופת נדה מברכים את הברכות? על כרחך שלא צריך חדר יחוד סמוך לחופה.

הפסק אחר ברכת המפיל

יד. לפי זה גם בברכת המפיל שהיא ברכת השבח, לא צריך שיהיה 'עובר לעשייתו', לא צריך לקחת כדור שינה ולהירדם מיד... כי הברכה היא שבח על מנהגו של עולם, ומאותו הטעם אין לחשוש להפסק בין הברכה לשינה. ואמנם רבינו יוסף חיים כתב בספרו בן איש חי (ש"ר פרשת פקודי סעיף יב) שאף שמן הדין ברכת המפיל נתקנה בשם ומלכות, ושכן הוא על פי דברי רבינו האר"י ז"ל, מנהגו ומנהג אביו שאין מברכים אותה בשם ומלכות, מפני החשש שמא יהיה מוכרח להפסיק באיזה דברים שיהיה מוכרח לדבר בהם. כנראה חשש למה שכתב הרמ"א (סי' רלט סעיף א) בשם הכלבון (סימן ט) - יש אומרים שחיברה אותו אשה, וכיון שהוא רק קיצור ספר הארחות חיים אפשר להבין דבריהם - שיקרא קריאת שמע סמוך למטתו, ואין אוכלים ושותים ולא מדברים אחר קריאת שמע שעל מטתו, אלא יישן מיד, שנאמר "אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה" (תהילים ד, ה). אולם האמת היא שכל זה נאמר לכתחילה, אבל במקום צורך מותר לדבר אחר ברכת המפיל, ואין זה נחשב הפסק.

ראיה מירושלמי

טו. תדע שירושלמי (ברכות פ"א ה"א), אמרו על רבי שמואל בר נחמני שהיה קורא קריאת שמע וחוזר וקורא עד שהיה נרדם, ורבי יהושע בן לוי היה קורא מזמורי תהלים. ומרן כתב בשלחן ערוך (סי' רלט ס"א) שלאחר ברכת המפיל אומר פסוקים, וישב בסתר וכו'. ומשמע שאין איסור הפסק בין ברכת המפיל לשינה, וחבל להפסיד מצוה כה יקרה בגלל חשש זה. ואמנם המשנה ברורה (סימן רלט סק"ד) כתב, שאם תאב לשתות או שצריך לדבר דיבור נחוץ, קודם ברכת המפיל מותר, אבל לאחר ברכת המפיל אסור, שבזה יהיה הפסק בין הברכה לשינה. אבל העירו על דבריו, שהרי מבואר מדברי גדולי האחרונים - לקט יושר (עמ"מ מה) בשם מהרא"י, היעב"ץ (סידור בית יעקב דף קלא ע"ב), פתח הדביר (סי' רלט ס"ג) - שמן הדין אין איסור הפסק בדיבור בין ברכת המפיל לשינה.

שינה לאחר עלות השחר

טז. המשנה ברורה בביאור הלכה (סימן רלט) נסתפק, אם רשאי לברך המפיל קודם עמוד השחר כשיודע שלא תבוא לו השינה אלא לאחר עמוד השחר, כגון שיש לו הרבה טרדות... האם הולכים אחר זמן הברכה שהוא עדיין לילה, או אחר השינה שתהיה ביום, ועל שינת היום לא נתקנה הברכה. וסיים שלאחר עמוד השחר בודאי שאין לברך המפיל, ואף על פי שקודם הנץ החמה זמן שכיבה הוא (ט). ולכן יוצאים אז ידי חובת קריאת שמע של ערבית בשעת הדחק (ש"ע סי' רלט ס"ד), מכל מקום לענין ברכת המפיל כבר עבר הזמן, וכמו שאמרו שם, ובלבד שלא יאמר השכיבנו. אולם בשו"ת קנין תורה ח"ו (סי' כ)

כנראה נמנם בתא עד שהעיר אותו פגז... כי באמת לא שייך להחזיק מעמד בלי שינה בכלל.

העתיק דברי האשל אברהם מבוטשאטש (סי' רלט), שנסתפק בזה וכתב שגם לענין ברכת המפיל נראה להכריע את הזמן שלאחר עמוד השחר כלילה. וגדולה כתב בשו"ת תשורת שי ח"א (סי' פב), שאם היה ניעור כל הלילה, ובא לישון ביום, יש לו לברך המפיל. וכיוצא בזה כתב בשו"ת פרי השדה ח"ב (סי' לא). להלכה יש לחוש לספקו של הביאור הלכה, ושב ואל תעשה עדיף, שספק ברכות להקל.

ברכת המפיל אחר חצות

יז. רבינו יוסף חיים כתב בשו"ת רב פעלים (ח"א סוד ישרים סי' יד) שעל פי הקבלה לא מברכים ברכת המפיל לאחר חצות הלילה. וכן כתבו הגאון רבי אליהו מאני בספרו זכרונות אליהו (עמוד ס) והכף החיים (סי' רלט סק"ח). אבל האמת שגם על פי הקבלה יש בזה מחלוקת, כי הגאון המקובל רבי ישעיה בסאן בשו"ת לחמי תודה (סי' כא) - הביאו הברכי יוסף (סי' רלט ס"ק ב) - כתב שאין האמת כדברי האומרים שעל פי הסוד מברכים המפיל עד חצות, אלא מברכים אותה כל הלילה. ועל פי הפשט ברור שמברכים אף לאחר חצות לילה, ולא נמצא שום חילוק כזה בגמרא ובראשונים ובשלחן ערוך, וגם הפוסקים הנ"ל שדנו אם יברך לאחר עמוד השחר, מודים שמברך גם לאחר חצות.

פשט וקבלה

יח. על כל פנים כלל גדול בידונו, פשטנים ומקובלים הלכה כהפשטנים, וכן כתבו הרא"ם - רבי אליהו מזרחי (בתשובה סי' א), וכן הרדב"ז (ח"א סי' לו, פ). גם מהר"י אלגאזי בשלמי צבור (דף נג ע"א) - שהיה מקובל גדול - כתב שדברי הקבלה מיועדים לאותם יחידים מהשרידים אשר ה' קורא, שהולכים בכל מעשיהם על פי הקבלה, אבל לכל העם הלכה כהפשט. וכן כתבו מרן החב"ב בספרו כנסת הגדולה (תחילת כללי הפוסקים) - היה לפני כ-300 שנה, הפרי חדש (סימן סא סעיף ג) - רבי חזקיה די סילו רבה של ירושלים לפני מעל 300 שנה, רבי אליהו ישראל בשו"ת קול אליהו (סי' מ) - בן דורו של החיד"א, יורו משפטיך ליעקב (סימן קטו) - שהיה מקובל גדול, רבי שלמה לניאדו בספר בית דינו של שלמה (סימן יב) - לפני מעל 200 שנה, שלחן לחם הפנים (סי' עדר). גם בספר לקט הקציר (סימן לב סעיף כז) - מרבני לוב - העיד על החיד"א שהיה מורה לרבים כהפשט. וכן כתבו בספר ברית כהונה (ח"ג מע"ת אות יז) ובשו"ת שואל ונשאל (ח"א סי' ב), וח"ג סימן תכה, וח"ד סי' כג, ועוד), טהרת המים (שיורי טהרה מע"ת אות כד), פרי צדיק (דיני ברכות אות כד), שו"ת ירך יעקב (סי' לג), פקודת אלעזר (ח"ב סי' קעד, דף כז ע"ד) לרבי אלעזר בן טובי, ועוד, ואין צריך לומר שכן דרכם של פוסקי אשכנז, החתם סופר (חאו"ח סי' נא) ועוד רבים. היה אחד שאמר פעם, עד מרן זצ"ל כל הספרדים הלכו בדרך הקבלה, החסד לאלפים והבן איש חי והכף החיים, ובא מרן ושינה מהדרך ופסק כדעת הפשטנים. אבל מי שיבדוק בספרי הפוסקים שלנו לדורותיהם, כמו שעשינו בילקוט יוסף (שבת א' כרך ב' עמ' תקלו ובקונטרס אחרון סי' יא), יראה שהבאנו כשלישים אחרונים ספרדים שכתבו שלעולם הלכה כהפשט. נמצא שבלעדי מרן זצ"ל כלולו היינו 'קבליסטים', ומרן החזיר עטרה ליושנה, פתח לנו את העיניים והראה לנו את דברי הפוסקים.

דעת מרן זיע"א

יט. מרן זצ"ל בשו"ת יחווה דעת ח"ד (סימן כא) ובשו"ת יביע אומר ח"ט (חאו"ח סי' קח סוף אות קיז) כתב שלא יברך המפיל לאחר חצות, אלא יהרהר שם ומלכות בלבד, אבל לאחר שנים (ביחוד ח"ז סי' לט) חזר בו, כי על פי הפשט מותר לברך המפיל לאחר חצות, וחבל לחוש לדברי המקובלים ולאבד לכל החיים את ברכת המפיל, אנחנו לא תרנגולים וצריכים ללמוד לפחות עד השעה שתים עשרה וחצי... ובפרט שגם על פי הקבלה אין הדבר ברור. לכן כל אחד ילמד את בני ביתו - אשתו ובניו ובנותיו - לברך ברכת המפיל בשם ומלכות במשך כל הלילה.

אשר יצר אתכם בדיון

כ. לגבי הברכה על בית הקברות, מי שלא ראה את בית הקברות במשך שלשים יום, כגון שמגיע ביום השנה של קרובו, מברך בשם ומלכות "ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם, אשר יצר אתכם בדיון, וזן אתכם בדיון, וכלכל אתכם בדיון, ואסף אתכם בדיון, ויודע מספר כולכם, והוא עתיד להחיותכם ולקיים אתכם, ברוך אתה ה' מחיה המתים". יש בתי קברות כמו בצפת שתלו שלט גדול עם נוסח הברכה בכניסה לבית הקברות. ואמנם רבינו יוסף חיים כתב בספר בן איש חי (ש"ר פרשת עקב סעיף טו), שמן הדין מברך את ברכת "אשר

מקור הדברים

כד. במשנה בברכות (י:): שנינו, מי שמתו מוטל לפניו פטור מקריאת שמע ומן התפלה ומן התפילין ומכל המצוות האמורות בתורה. זהו הנקרא אונן. ובירושלמי (פ"ג דברכות ה"א) אמרו שני טעמים מדוע האונן פטור מהמצוות. טעם אחד, מפני כבודו של מת, שיהיה טרוד באבלות ואם יעשה מצוות יהא כ'לועג לרש'. ומאותו הטעם הנמצא בבית הקברות וציציותיו בחוץ, צריך להכניסם, ואם אינו מכניסם עושה איסור בכך שלועג לרש ומשוויץ על המת שאין באפשרותו לקיים מצוות. טעם שני, כדי שיתפנה לטפל בקבורה של הנפטר, לחפור לו קבר ולהביא לו תכריכים. שואל הירושלמי, מה נפיק מביניהן - מה נפקא מינה בין הטעמים? ומשיב, שיש לו מי שישא משאו, דהיינו שמסר את מתו לכתפים, הם החברא קדישא בזמננו, לפי הטעם השני כיון שאינו מתעסק בצרכי הקבורה יש לו זמן לקיים מצוות, ולכן הוא חייב במצוות, אבל לפי הטעם הראשון צריך להיות עסוק באבלות ולא ללעוג לרש על ידי קיום מצוות, ולכן גם אם מסר את מתו לכתפים עדיין הוא פטור מהמצוות. וכתב הרא"ה (דפ"ג דברכות), שאפילו אינו עוסק ממש בקבורתו, אלא יושב ובטל, פטור מכל המצוות, כי בעצם כך שלא מסיח דעתו לדברים אחרים, יש בזה משום כבודו של מת. בפרט היום שמי שמת לו קרוב, הוא טרוד בהרבה דברים, צריך לדאוג לרמקולים ולאוטובוסים, ולהודיע לכל המשפחה, לא פשוט לבשר בשורות כאלה, ולכן פטרו אותו מכל המצוות כולן.

מעשה רב

כה. כשנפטרה האמא הרבנית ע"ה - שהשבוע ימלאו 28 שנים לפטירתה - הגיע אח של הרבנית שהיה יהודי ירא שמים מרמת גן, ומרן הגיש לו אורה, והוא בא לברך - אמ"ן ראשי תיבות א'ורז מ'זונות נ'פשות - אבל מרן אמר לו שלא יברך כי הוא אונן, וכשיצא מהשירותים הזכיר לו שלא לברך "אשר יצר". הרבנית נפטרה ב"ט אב באמצע הלילה, ומרן זצ"ל ביקש לעשות את ההלוויה מהר, והיו כמה מראשי העסקנים שרצו לעשות את ההלוויה אחר הצהריים כדי שאנשים יספיקו לבוא, ומכללם בחורי הישיבות שהיו אז בבין הזמנים, וכך יגדל כבוד התורה, הלא מגיע לרבנית שעשתה הכל בשביל מרן. ורק לאחר שהפצירו במרן הרבה, הוא סבר וקיבל, ולא הבנו למה חשוב לו שירזו את ההלוויה. אחר הקבורה מרן נכנס לרכב והגישו לו כוס מים ובירך "שהכל", כי במשך היום לא רצה לאכול לשתות, ואמר לנו: לא הייתי מסוגל לאכול ולשתות בלי לברך! כל היום היה בתענית. מרן נהג סלסול בעצמו, אבל מהדין אונן אוכל ושותה בלי ברכה.

פטור ואסור לברך

כו. יש מחבר אחד שיהיה בריא שחיבר ספר בהלכות אבלות, אבל במחילה מכבודו בכמה הלכות הוא לא דייק, והערתי עליו בילקוט יוסף על הלכות אבלות. הוא כתב בשם מרן זצ"ל שאם מסר את מתו לחברא קדישא מברך את כל הברכות ומתפלל. אבל זה לא נכון, איך כתב דבר כזה, היה צריך לשאול אותנו והיינו אומרים לו שכאשר נפטרה הרבנית וכן אחינו חכם יעקב ע"ה, מרן אמר לנו לאכול ולשתות בלי ברכה, לא ברכה ראשונה ולא אחרונה. יש בזה סתירה במרן (מא"ח ס"ה ע"א לז"ד ס"ה שמא ס"א), ולמעשה לגבי קריאת שמע אם מחמיר אין מוחים בידו, אבל לגבי ברכות אומרים ספק ברכות להקל ולקיי" על אבלות עמ' קכד). ואמנם החכמת אדם (כלל לקט אות ג) כתב שאם מסרו את המת לחברא קדישא חייבים לברך ולהתפלל. אולם הפתחי תשובה (ס"ה שמא ס"ק כא) הביא בשם נודע ביהודה (תנינא ח"א ס"ה ר"א), שאם האבלים הולכים עם המת להלוויה לא מועילה מסירת כתפים. וכן כתבו המהרש"ל (סימן ע) - היה בדורו של מרן הבית יוסף - הלבוש (ס"ה שמא ס"א), הב"ח (שם), הבית דוד (דף י"א ע"ב), השלחן גבוה (י"ד ס"ה שמא ס"ק טו), כולם כתבו שאף לאחר מסירת המת לחברא קדישא הוא פטור מהמצוות ואסור לו לברך. והשדי חמד (ח"ד אס"ד מע' אנינות אות טו, כ) האריך בזה. ומעתה איך לא נחוש לברכות לבטלה. יש עוד אחד כאן מהסביבה שחיבר ספר, וכתב למעלה שאונן שמסר אתו לחברא קדישא יברך ברכות, ולמטה כתב, ודלא כילקוט יוסף. היה צריך לכתוב ודלא כמהרש"ל והלבוש והב"ח והבית דוד והשלחן גבוה. ולכל הפחות היה לו לחוש לסב"ל.

יצר אתכם בדין" בשם ומלכות, אך בעירם בגדאד לא נהגו לברך אפילו בלי שם ומלכות, ובערב ראש השנה כל הקהל היו הולכים לבית הקברות⁵ ולא היו מברכים כלל, ורק בהלוויה של מת חדש ב"מ, אחד היה מברך בשם ומלכות בקול רם, והקהל מתכוונים לצאת ידי חובה ועונים אמן. והוסיף הבן איש חי, שגם כשיוצאים בערב ראש השנה ובשאר זמנים יזהרו לברך לפחות בלי שם ומלכות, ומה שלא נוהגים לברך אין זו הוכחה למנהג, כי יש לומר שאינם מברכים הואיל ואין הברכה שגורה בפייהם, לא לכל אחד היה סידור, ולכן הדפיס להם את נוסח הברכה בכתב גדול, בלי שם ומלכות. אבל זהו פלא, למה הורה לברך בלי שם ומלכות, והלא הברכה הזו מקורה מפורש ומוסכם בגמרא (ברכות נח:). וברמב"ם (פ"ג מברכות ה"י) ובשלחן ערוך (סימן רכז סעי' יב). ודעת המהר"א בלקט יוסף (סוף י"ד עמ' צט), שמי שהלך בעיר זו לבית החיים ובירך אשר יצר אתכם בדין, ובתוך שלשים נסע לעיר אחרת וראה שם קברי ישראל צריך לברך פעם שניה.

עומד בין הקברים

כא. הרואה את בית הקברות מהכביש, אין לו לברך, אלא רק כשעומד ממש בין הקברים. ואמנם כתב בספר ערוך השלחן (ס"ה רכז סעי' ח), שאף הרואה את בית הקברות מרחוק, וכגון שהוא נוסע במכונית ובתוך כדי נסיעתו רואה בית קברות של ישראל, מברך ברכה זו. אבל בשו"ת באר משה ח"ב (ס"ה יג) - להגאון רבי משה שטרן, מגדולי רבני אמריקה, אחיו של הרב בצל החכמה - תמה על הערוך השלחן שיושב ודורש בהלכה כמשה מפי הגבורה, וכתב שלדעת הנוסע במכונית ורואה מרחוק את בית הקברות לא יברך, שכן לשון התוספתא (ברכות פ"ו הל' ט) "ההולך בבית הקברות" מברך וכו'. וכן כתב בספר הכלבו (ס"ה יז): "העובר בין קברי ישראל" אומר ברוך וכו'. וכתב בספר המכתם (ברכות נח:) ברכה זו היא התעוררות גדולה לאדם להזכירו החיים והמוות, והתנחלת לתחיית המתים. וזה שייך כשהוא מתקרב ממש לבית הקברות, אבל הנוסע במכונית או ברכבת בכביש הסמוך לבית הקברות לא שייך כל זה. גם בשו"ת פרי הארץ ח"א (תאו"ח סימן ז דף י"ד) כתב בשם הגאון מהריט"ץ, שברכת אשר יצר אתכם בדין צריך לברך במקום הקברים ממש, ולא ממרחק. וכן כתב בשו"ת ציץ אליעזר ח"ז (ס"ה מט פרק ט אות ו). בילקוט יוסף שיצא לאור בשנת תשנ"א (ס"ה רכה סעיף יד), כתבנו שהנוסע ברכב יברך על בית הקברות, ואין הכוונה שיברך ממרחק, אלא כפי שביארנו למטה שהחידוש הוא שניתן לברך דרך ראייה מחלון המכונית בזכוכית, והוא הדין לשאר ברכות הראייה - ברכות הברקים והקשת⁶, ואין זה נחשב הפסק. ומחמת שהיו שטעו בדברים וחשבו שהתכוונו להקל לברך ממרחק, בילקוט יוסף מהדורת תשס"ז (סימן רכג סעיף לה) הבהרנו שכל המדובר בתנאי שהוא סמוך ממש לקברים.

אונן פטור מכל המצוות

כב. יש לשים לב, שאדם שנפטר לו קרוב משבעת קרובים - אביו ואמו, אחיו ואחותו, בנו ובתו, אשתו או בעלה - נקרא אונן, ומרגע הפטירה ועד הקבורה חלים עליו דיני אנינות והוא פטור מכל המצוות כולן, ואם לדוגמה המת נפטר בבוקר השכם, הוא פטור מתפילין ומשחרית, ואם הספיקו לקברו מבעוד יום יתפלל מנחה, ואינו צריך להתפלל תשלומין על התפלות שהפסיד. וכשהוא אונן, אם שותה כוס מים לא מברך "שהכל", ואם נצרך לבית הכסא לא מברך "אשר יצר", וגם על בית הקברות לא יברך "אשר יצר אתכם בדין". ויש שכתבו שיברך בשבעה, אבל זה לא נכון, כי כבר היה שם בהלוויה, והדין הוא שאינו מברך אלא אם כן לא היה בבית הקברות שלשים יום. ורק אם היתה זו הלוויה אביו, שהמנהג בירושלים לא ללוות את המטה, אז יוכל לברך בשבעה. אבל בשאר הערים עולים לבית הקברות גם בהלוויה אביו.

מסר מתו לחברא קדישא

כג. יש אומרים שדין אונן הוא עד שמוסר מתו לכתפים - לחברא קדישא, כי היום בדרוננו מי הולך וחופר קבר בעצמו, אלא הוא משלם לחברא קדישא והם עושים הכל, ואחר שמסר להם יכול להתפלל ולברך ברכות. אבל להלכה זה לא נכון, ואף שיש בזה מחלוקת, אבל עדיין לא נפיק מפלוגתא וקיימא לן בכל זוכתא ספק ברכות להקל. וארחיב יותר.

⁵ כך גם המנהג כיום באופן שאין חשש ביטול תורה, אם כי מרן זצ"ל לא נהג בזה.

⁶ פעם הייתי באיזו מדינה, ועל החלון של הרכב שנסענו בו קפצו קופים, מימין ומשמאל, כמו החתולים בארץ... ואפשר לברך "משנה הבריות" אף כשהחלון סגור.